

Sunum Raporu

Şeyma Kübra KÖK - Bahar ACAR

SİVİL İTAATSİZLİK

29.03.2016

SİVİL İTAATSİZLİK

*“Yanlış işlerde, Allah’ın yasakladığı şeylerde
hiç kimseye itaat olunmaz.”*

Hz. Muhammed

Modern devletin doğuşu ile birlikte insanın devlet karşısındaki hak anlayışı da değişime uğramıştır. İnsan haklarının devletten önce var olduğu, devletin bu hakların hamisi olduğu düşüncesi devlete yeni yükümlülükler yüklemiş, bu yükümlülüklere uymayan devlete karşı insanların tutunacağı tavırları da belirlemiştir. ‘Hakları korumak için kurulan devlet, bizzat bu hakların ihlalcisi olursa ne olacak?’ sorusuna cevaben John Locke, “direnme hakkından” bahsetmiştir.

John Locke’un ilk defa teorik temellerinden bahsettiği direnme hakkı, dünya tarihi boyunca onurlu her insanın despot yönetimlere karşı kendisinde gördüğü bir hak olarak pratik örneklerini vermiştir.

İnsanın devlet karşısında duruşunu itaat veya isyan olarak konumlandırabiliriz. İtaat, buyruk ve emirleri kabullenıştır. Direnme ise herhangi bir düşüncede, bir istekte ayak diretmedir. Direnmenin bir şekli olan isyan ve ihtilal hareketleri olarak somutlaşan aktif direnme, kuvvete başvurarak sistemi temelinden yıkmaya amacı taşıyabilirken, diğer şekli olan pasif direnme sistemin bütününe değil tekil haksızlıklara karşı koyma yöntemidir. Bunun en önemli örneği sivil itaatsizliktir. Sivil itaatsizlik; sivil olma bilincinin, itaat etme halini aşan eylemselidir. Teorik anlamda ilk kez 1848 yılında Henry D. Thoreau tarafından ortaya atılmıştır. Pratik örneklerini ise insanlık tarihi boyunca her uygarlıkta gerek peygamberlerden gerek filozoflardan birçok örnek vermek mümkündür.

Sivil itaatsizlik, hukuk devleti idealinin içerdiği üstün değerler uğruna, kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, şiddetsiz, vicdani; aynı zamanda siyasi nitelikli protesto eylemidir. Sivil itaatsizlik elbette yasaya aykırılığı içinde barındırır. İktidarların kendilerine itaatsizliği bir hak olarak tanınması kendi otoritesinin sarsılmasına onay vermesi anlamına gelir. Dolayısıyla iktidarlar böyle bir şeyi yasalarla koruma altına almazlar.

Şiddetsizlik bir diğer asli unsurdur. Gerçek bir sivil itaatsizlik vicdani ve derin bir inancı gösterir. Bu yüzden de tehdit edici değil, uyarıcıdır. Şiddetin kapsamı ise, eylemin karşıtlarının ya da olayın dışındaki üçüncü kişilerin fiziki ya da psikolojik bütünlüklerine zarar vermemesidir. Psikolojik bütünlük ise dar anlamda yorumlanmalıdır. Yasadışı olmasına rağmen sivil itaatsizlik gizli değil, aleni bir eylemdir. Alenilik sadece eyleme katılanların kendilerini gizlememeleri değil, yapılan eylemin kamuoyunca algılanabilir özellikte olmasını da içerir. Alenilik beraberinde hesaplanabilirliği de getirir ki, bir eylemin hem aleni hem de hesaplanabilir oluşu eylemin amacından saptırılıp şiddet içeren nitelik kazanmasına engeldir.

Bir diğer ele alınması gereken durum, çığneden pozitif hukuk normunun politik ve hukuki yaptırımına katlanmadır. Politik sorumlulukta sivil itaatsizlik eyleminin başından itibaren kamuoyu önünde olması esastır. Dolayısıyla kamuoyundan saklanmak yani politik sorumluktan kaçmak eylemi inkâr etmek olacaktır. Hukuki sorumlulukta ise, yapılan sivil itaatsizlik eyleminde şiddet kesinlikle söz konusu değilse ve karşı çıkılan durumdan sivil itaatsiz doğrudan etkilenmişse ve mevcut tüm hukuki zeminlerde itirazlarını yapmış ve fakat bir sonuç elde edememişse ve yine ayrıca bir başkasının daha üstün bir hakkı ihlal edilmemişse, eylem hukuka uygun addedilmeli ve eylemciye eyleminden ötürü ceza verilmemelidir.

Şiddet yolunu mücadele aracı olarak kullananların meşruiyeti bir yana, sivil itaatsizliği aşan şekilde eylemsellik birçok haksızlığı beraberinde getirecektir. Şiddet yolu ile ortadan kaldırılıp yeniden kurulan bir toplumsal düzen bağrında yeni şiddetleri besleyecektir.

Sivil itaatsizlik, sorunları şiddet ile çözme geleneğinden farklı bir mücadele ahlakı gerektirir. İslam dinin de öngördüğü bu mücadele yöntemi; Müslümanların tarihi boyunca gerek ilk yıllarında müşriklere karşı Hz. Peygamberin gerekse ondan sonra hilafeti saltana çeviren Müslüman yönetimlere karşı Ebu Hanife gibi âlimlerin izlediği bir mücadele yöntemi olmuştur.

İslam dünyasında yaşanan sünnet(tarihi gerçeklik), yukarıdan aşağı değil aşağıdan yukarı bir çaba ile kalıcı toplumsal değişikliğin mümkün olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerim, insanların nefislerinde olanı değiştirdiklerinde toplumun da değişeceğini ifade etmektedir.

Toplumsal değişimin bireysel değişime bağlı olduğu gerçeği bireyi hayat içerisinde çeşitli tavırlar almaya yöneltmektedir. Haksızlık karşısında susmamak, adil ve doğru olanı savunmak, zorbalığa karşı boyun eğmemek, öncelikle bireyin iç dünyasında karşılık bularak gelişir ve topluma yayılır. Bireyleri bu değişim süreçlerinden geçmiş bir toplumda haksız işleyen yönetim ve genel olarak bütün bir sistem / ilişkiler ağı, karşılarında haksızlığa karşı ses çıkarmak, bir toplumsal yapının olduğunu bilecektir. Bu anlamda her Müslüman bireyin, özellikle

ebeveynlerin çocuklarına temel ahlak kurallarını öğretirken topluma dönük toplumsal ahlak kurallarını, iyiliği emir-kötülükten alıkoyma erdemini de öğretmeleri gerekir.

Sivil itaatsizlik eylemselliği bu anlamda toplumda çeşitli rolleri olan, özellikle kamu hizmeti ile görevli (asker, polis, öğretmen, dini kanaat önder vb.) kişilerin içselleştirebildiği bir ahlak olmalı.

İslam'da devlete koşulsuz ve sınırsız itaat yoktur. Mutlak egemenlik Kadir-i Mutlak olana, Allah'a aittir. İtaati emreden ayet ve hadisleri "Allah'ın emrine isyan etmemek" şeklinde anlamak gerekmektedir¹. Siyasal iktidar hukukla kayıtlı olduğundan hukukun üstünlüğü fikri egemendir. Yöneticiye itaat, adil bir sosyal düzenin kurulması ve barış ortamının sağlanması amacıyla dönüktür. Yönetici adaletten saptığında, yanlış işler yaptığında insanların "emri bil ma'ruf nehy-i anil münker" olarak da formüle edilebilecek sivil itaatsizlik ile doğruya yönlendirmek gerekir. Bu anlamda Hz. Ebu Bekir'in halife olduktan sonra verdiği hutbede, "Eğer iyi ve güzel şeyler yapmağa muvaffak olursam siz de bana destek verin. Yok, eğer yanlış yaparsam o zaman beni düzeltmekten geri kalmayın" demesi yol gösterici bir örnek olarak önümüzde durmaktadır.

Direnme hakkı teorik düzeyde İslam kültür ve siyasal havzasında da tartışılmıştır.

İslam âlimleri sivil itaatsizliği teorik düzeyde bırakmamışlardır. İyiliği emretmek ulemaya göre farz-ı kifayedir. Yani toplumdan bir zümre bunu gerçekleştirdiğinde tüm toplumun üzerinden bu yük kalkar. Bu zümrenin zalim olan devlet başkanına da iyiliği emretmesi, kötülüklerden sakındırması gerekir. Devlet başkanı zulüm yapmaktan vazgeçmezse direnme hakkı doğar.

İslam hukukuna direnme hakkı açısından üç tür ekol hâkimdir. Bunlar; ümmeti zalim yönetimle savaşmaya çağıran 'Huruç', zalim yönetime karşı çıkmanın gereksiz olduğu ve halka düşen sabırlı olmaktır diyen 'Sabır' ve otoritenin zulmüne karşı beklenen menfaatle mevcut zararın karşılaştırılması, direnme için uygun zamanın beklenmesini salık veren 'Maslahat' ekolleridir.

Ebu Hanife, İmam Şafii, İmam Maliki ve benzeri âlimler "kan dökmek zalime itaat etmekten daha kötüdür" diyerek zarar - yarar oranını dikkate almıştır.

Diyebiliriz ki İslam hukukçuları pasif direnme hakkı olan sivil itaatsizliğe izin vermişler, fakat silahlı mücadele olan aktif direnme hakkı konusunda ayrılığa düşmüşlerdir.

Sivil itaatsizlik, Hukuk Devleti mücadelesi içinde gelişen bir eylem veya edimdir. Siyasetin tıkandığı dönemlerde, toplumun aktif veya pasif olarak ve şiddet içermeyen bir şekilde siyasi hayata fiili müdahalesi şeklinde ortaya çıkan bu eylem, hukuk devletinin oluşmasında dönüş-

¹ Abdullah b. Huzâfe'nin komutan tayin edildiği Şuaybe(Cidde) seferinde emri altında bulunanlara yanan ateşe atlamalarını emretmesi, buna aykırı davranan sahabeler ve peygamberin bu konudaki tutumu için bkz: Cellalettin Vatandaş, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti, Pınar yay. 2005 Sh: 489-490

türücü ve yönlendirici bir etkiye sahiptir. Bu eylemin, devletin halka hükmeden değil, hizmet eden bir işlev kazanması için halkın gerektiğinde başvurabileceği, kendinden menkul meşru bir hak ve araç olma işlevini bünyesinde taşıdığını söyleyebiliriz.

İşte böyle bir bilinç ve kararlılıkla hareket eden kimselerin oluşturduğu bir mücadele yöntemi, hukuk devletine ulaşmayı sağlayacaktır. Burada en etkili düşünce ve ifade olarak Aliya İzzetbegoviç'in Doğu ve Batı Arasında İslâm Kitabından "Tebaa ve İtızalciler" başlıklı bölümü hatırlayabiliriz.

"İnsanlar var ki, güçlü iktidarlara hayrandırlar; disiplini ve ordularda görülen, amiri ve memuru belli olan düzeni severler. Yeni kurulan şehir semtleri, sıraları dosdoğru ve cepheleri hep aynı olan evleriyle onların zevklerine uygundur. Müzik bandoları, formları, gösterileri, resmi geçitleri ve bunlar gibi hayatı 'güzelleştiren' ve kolaylaştıran şeyleri beğenirler. Bilhassa her şey 'kanuna uygun' olsun isterler. Bunlar tebaa zihniyetli insanlardır ve tabi olmayı; emniyeti, intizamı, teşkilatı, amirlerince methedilmeyi, onların gözüne girmeyi severler. Onlar şerefli, sakın, sadık ve hatta dürüst vatandaşlardır. Tebaa iktidarı, iktidar da tebaayı sever. Onlar beraberdır, bir bütünün parçaları gibi. Otorite yoksa bile tebaa onu icad eder." (Doğu ve Batı Arasında İslam, s.253)

"Öbür tarafta mutsuz, lanetlenmiş veya lanetli ve daima gayri memnun bir insan grubu vardır. Bunlar hep yeni bir şey isterler; ekmek yerine daha ziyade hürriyetten, intizam ve barış yerine daha ziyade insanın şahsiyetinden bahsederler. Geçimlerini hükümdara borçlu olduklarını kabul etmeyip; bilakis, hükümdarı da kendilerinin beslediklerini iddia ederler. Bu daimî itızalciler umumiyetle iktidar sevmezler, iktidar da onları sevmez."